

☞ Suomen maantieteellisen alueen
rajaaminen suomenkielisessä
kaunokirjallisuudessa 1870–1944

—

Asko Nivala, Juhana Saarelainen

& Jasmine Westerlund

T

—

utkimme tässä artikkelissa suomenkielisen kaunokirjallisuuden kuvittelemaa tilaa 1870–1940-luvuilla hyödyntäen kirjallisen kartografian metodeja. Keskitymme tarkastelemaan kysymystä siitä, miten kirjallisuudessa rakennettiin käsitystä Suomen maantieteellisistä rajoista. Kirjallisuudella ja sen fiktiivisillä henkilöillä ja tapahtumilla on implisiittinen tai eksplisiittinen suhde maantieteelliseen tilaan: siinä liikutaan, siitä keskustellaan ja joskus myös pohditaan tilan olemusta. Vaikka kaunokirjallisuuden tilassa on aina omalakisiet piirteensä, usein erityisesti realististen romaanien kerrontaa rakennetaan viittaamalla historiallisiin paikannimiin ja karttoja mukaileviin topografisiin maastonmuotoihin. Näistä lähtökohdista tarkastelemme kirjallisuuden kartografista tilaa suhteessa siihen, miten siinä viitataan Suomen maantieteeseen, rajoihin ja niiden määrittymiseen. Kysymys on rajattu kolmeen alueeseen: läntiseen, itäiseen ja pohjoiseen Suomeen. Tutkimassamme aineistossa läntistä Suomea on rajattu poliittisesti ja historiallisesti suhteessa Ruotsiin, idässä suomalaisuus on rajautunut kulttuurisesti ja historiallisesti karjalaisuuteen, ja pohjoinen on esiintynyt valloitettavana erämaana.

Kirjallinen kartografia on tutkimussuuntaus, joka tutkii kaunokirjallista tilaa karttojen avulla. Suuntauksen klassikkona pidetään Franco Morettin tutkimusta *Atlas of the European Novel* (1998). Morettia (1998, 3) lainaten voidaan kysyä: mitä sellaista, jota tutkijan sanat eivät pysty kertomaan, kartat voivat näyttää kirjallisuudesta? Kirjallisessa kartografiassa karttoja ei ymmärretä pelkästään metaforisesti vaan tutkijat hyödyntävät esimerkiksi kaunokirjallisten teosten mainitsemien historiallisten paikannimien muodostamia karttoja niiden kertoman tilan visualisoinnissa. Morettin metodologia on kritisoitu kirjallisuuden tilan moniulotteisuuden palauttamisesta kartesiolaiseen geometriseen koordinaatistoon (ks. erit. Hayles 2012, 183–185). Sveitsiläinen kirjallisuustieteilijä Barbara Piatti (2009; 2017) on pyrkinyt vastaamaan kritiikkiin monitasoisemmalla mallilla. Piattin mallissa kaikilla kartalla esiintyvillä sijainneilla ei käydä kertomuksissa, vaan paikkojen tasoja ovat myös muistettu, kaivattu ja haaveiltu paikka. Osa matkoista voi sijoittua myös menneisyyteen, olla vasta suunnitelmissa tai olla jonkun muun henkilön kuin kertojan tekemiä. Piattin malli erottaa siten monia eri tasoja, joilla fiktio voi viitata historiallisiin paikkoihin. (Piatti 2009, 52–56.)

2010-luvulta alkaen kirjallinen kartografia on hyödyntänyt digitaalisia paikkatietojärjestelmiä sekä kieliteknologiaa. Suuntauksen pioneerit David Cooper ja Ian N. Gregory (2011) ovat tutkineet 1800-luvun englantilaisten romantikkojen matkakirjojen kuvausta Englannin järviolueesta hyödyntäen paikkatietojärjestelmää sekä tekstikorpuksen automaattista prosessointia paikannimien louhimiseksi kirjallisista teksteistä. Myös tämän artikkelin perustana ovat kieliteknologian menetelmät. Artikkelissa on hyödynnetty tutkimusryhmämme kehittämää karttasovellusta *Suomalaisen kirjallisuuden atlas 1870–1940* (Nivala ym. 2024), joka mahdollistaa teosten tilallisen lukemisen tutkimusta varten

räätälöidyssä vuorovaikutteisessa tutkimusympäristössä. Sovellus antaa monipuoliset mahdollisuudet tarkastella maantieteellisten paikkojen mainintoja kaunokirjallisessa aineistossa ja esittää tulokset kartalla.

Kaksivuotisessa hankkeessa kokosimme ensin 840 tekstiä kattavan kokoelman digitoitua suomenkielistä kaunokirjallisuutta aikaväliltä 1870–1944 (Kiiskinen & Nivala 2023).¹ Suurin osa teoksista on romaaneja, mutta mukana on myös muuta proosaa, lyriikkaa sekä draamaa. Tämän jälkeen teimme teksteille nimentunnistuksen (Luoma ym. 2020), joka löytää niistä muun muassa geopoliittiset paikat kuten maat, maakunnat ja kaupungit, luonnonpaikat eli esimerkiksi järvet, joet ja tunturit sekä ihmisen tekemät rakennelmat kuten rakennukset, tiet ja junaradat. Tämän lisäksi suoritimme teksteille automaattisen lauseenjäsennyksen, sillä tarvitsimme nimetyistä entiteeteistä suomen kielen perusmuodon eli lemman (Kanerva ym. 2021). Tekstien prosessointiin käyttämämme ohjelmistot ovat TurkuNLP-tutkimusryhmän kehittämää Python-sovelluksia. Lopuksi kirjoitimme disambiguointiohjelman, joka yhdistää korpuksesta löydetyt, lemmatut ja nimetyt entiteetit Wikidatan semanttiseen verkkoon, jolloin voimme hakea paikoille koordinaatit, jotka mahdollistavat niiden sijoittamisen kartalle.²

Käyttämämme kielitekniikat rajoittuvat yhteen luonnolliseen kieleen kerrollaan. Siksi olemme päätyneet käsittelemään tässä vaiheessa vain suomenkielistä aineistoa. Tämä asettaa tutkimukselle tiettyjä rajoituksia, joista merkittävin on ruotsinkielisen kirjallisuuden puuttuminen aineistosta. Toisaalta pidämme rajausta myös perusteltuna: kansallisuuden tai valtiollisten rajojen sijaan korpuksamme määrittää kieli, ja mukana on esimerkiksi amerikansuomalaisia teoksia. Tarkkaan sanottuna tutkimuskohteemme on siis suomenkielinen kirjallisuus, ei suomalainen kirjallisuus. Emme halua olettaa perustelemattomasti kansan käsitettä tutkimusta tai sen aineistoa määrittävänä lähtökohtana (ks. Saunier 2013; Amelina ym. 2012). Päinvastoin yritämme purkaa metodologisen nationalismiin oletuksia tarkastelemalla Suomen ja suomalaisuuden rajojen määrittymisen historiallista ja kulttuurista kontekstisidonnaisuutta.

840 tekstiä sisältää hyvin heterogeenisen joukon historiallisia ja fiktiivisiäkin tapahtumapaikkoja, joita teoksissa mainitaan. Odotetusti valtaosa teoksista sijoittuu Eurooppaan ja erityisesti Suomeen. Erityisen kiinnostavaksi aiheeksi tässä laajassa aineistossa nousee nimenomaan Suomen alueen rajaaminen ja rakentuminen. Tutkimallemme aikavälille 1870–1944 osui useita historiallisia tapahtumia, jotka liittyivät Suomen määrittelyyn niin käsitteellisesti kuin maantieteellisesti. Kysymme, millaisilla erilaisilla tavoilla kaunokirjallisuudessa mainitut historialliset paikannimet rajasivat Suomen maantieteellistä aluetta. Paikannimet limittyvät teoksissa myös laajempiin kerronnan ajallisiin konventioihin, joiden tarkasteluun käytämme Mihail Bahtinin (1979) kronotoopin käsitettä. Kussakin luvussa olemme löytäneet aineistosta yhden

tai useamman kronotoopin, joita käsittelemme tarkemmin. Pitäydymme pääasiassa Bahtinin tavassa nähdä kronotooppi tiettyyn lajityyppiin sidottuna, vaikka esimerkiksi Sally Bushell (ym. 2021) on käyttänyt kronotooppia elementtinä, jota voi yhdistettynä kieliteknologiaan soveltaa jopa teosten lausetasolla.

Yhdistämme lähestymistavassamme kauko- ja lähilukemista tavalla, jota voidaan kutsua esimerkiksi Paul Saint-Armourin (2019) tavoin mesoanalyysiksi. Ryan Cordell (2013) puolestaan kuvaa kauko- ja lähilukemisen välistä liikettä tarkentavaksi lukemiseksi (*zoomable reading*). Verkkosovelluksemme konkretisoi tämän ajatuksen, sillä se mahdollistaa luontevat siirtymät koko korpuksen kattavasta tietokannasta yksittäisten tekstien lähilukemiseen. Artikkelissa käsittelemämme teokset olemme löytäneet tietokannasta käymällä läpi teoksia, jotka sisältävät runsaasti mainintoja Länsi-Suomesta, Karjalasta ja Lapista. Näiden teosten joukosta olemme lähilukemalla valinneet tarkasteluun ne, joissa Suomen maantieteellinen rajaaminen nousee teemaksi ja jotka nostavat esiin aiheemme kannalta hedelmällisiä kysymyksiä. Teemalla tarkoitamme teoksen perusajatusta, sen keskeistä aihepiiriä: kaikkia tarkempaan analyysiin valittuja teoksia yhdistää se, että niiden aiheena on jonkin Suomen kiistanalaisen raja-alueen aseman ratkaiseminen.

Artikkelissa käsittelemämme maantieteelliset alueet olemme löytäneet tarkentavan lukemisen avulla: olemme katsoneet, mitä paikannimiä tietokannassa mainitaan useimmiten, ja lukeneet teoksia, joissa nämä esiintyvät. Olemme jakaneet artikkelin alueittain. Käsittelemme ensiksi Länsi-Suomen rakentumista, jonka yhteydessä nuijasota nousee esiin maantieteelliseen rajaamiseen liittyvänä tapahtumana. Tämän jälkeen käsittelemme Suomen ja Karjalan välistä rajaa omana alueenaan; tässä kohden aineistossa painottuu suomalaisuuden ja karjalaisuuden ambivalentti suhde. Päättämme tarkastelumme Lapin ja Pohjois-Suomen kartoittamiseen ja tutkimme erityisesti Petsamon kertomista osaksi Suomen aluetta. Nämä alueet on valittu edustamaan Suomen rajoja eri ilman-suunnissa, jolloin voidaan vertailla lännen, idän ja pohjoisen rajan muodostumisen diskursseja kirjallisuudessa. Näillä alueilla on omat, toisistaan eroavat historialliset ja kulttuuriset kontekstinsa, jotka ovat itsessään niin laajat, ettei niitä voi käsitellä ilman tarkempia rajauksia. Siksi jokaisen alueen sisältä on valittu erityinen sekä aineiston että tutkimuserinteen motivoima kysymys. Alueellinen jako on myös ajallinen. Länsi-Suomea käsittelevät historialliset romaanit ovat aikarajauksemme alkupuolelta 1880–1890-luvuilta, Karjalaa koskevat teokset vuosisadan vaihteen molemmilta puolilta ja Lappi-kirjallisuus ulottuu 1800-luvun lopulta aina 1940-luvulle. Näin voidaan seurata Suomen rajojen rakentumista myös ajallisesti vaihtelevissa kulttuurisissa konteksteissa.

Varhaisten historiallisten romaanien Suomi ja Flemingin aika

Tässä luvussa pohdimme Suomen rajautumista ja rajoja yhteydessä historiallisen romaanin lajityyppiin, joka oli suosittu genre tässä luvussa tarkasteltuna ajankohtana, 1800-luvun lopulla. Huomasimme tutkimusprosessin aikana, että monet niistä teoksista, joissa on eniten tilallisia viittauksia, ovat lajityypiltään historiallisia romaaneja, joten kyseistä lajityyppiä sivutaan muissakin artikkelin luvuissa. 1800-luvun lopussa oli käynnissä Suomen varhaista valtiollispoliittista historiaa koskeva keskustelu, johon historiallinen romaani osallistui.

Kun kävimme läpi automaattisen nimentunnistuksen tuloksia, havaitsimme, että ”Suomi” oli koko korpuksen suosituin paikannimi (9 197 mainintaa). Korkeinta Suomi-mainintojen paikkaa tilastossa pitää Santeri Ivalon *Anna Fleming* (1898) 344:llä maininnalla. Muutenkin kolmenkymmenen Suomi-tiheimmän teoksen joukosta kahdeksan on Ivalon kirjoittamia. Historiallisen romaanin sijoittuminen korkealle paikkatiheyttä mitattaessa on ymmärrettävää, sillä lajilta odotetaan historiallista tarkkuutta ja todellisten henkilöiden ja tapahtumien kuvaamista (ks. esim. Hatavara 2002). Suurin osa suomalaisista varhaisista historiallisista romaaneista kuvaa lisäksi Ruotsin vallan aikaista Suomea, jolloin yhteydet Eurooppaan – erityisesti Ruotsiin – ovat luonteva aihe.

Suomessa historiallisen romaanin lajityypin aloittajina pidetään Sakari Topeliusta ja Fredrika Runebergia, jotka kirjoittivat tuotantonsa ruotsiksi. Avrom Fleishman (1971, 16–17, 20) on esittänyt historiallisen romaanin juurien olevan sekä kirjallisessa traditiossa että historiankirjoituksen kehityksessä. Pertti Karkama (1999, 93) on huomauttanut, ettei Suomessa vielä 1840-luvulla ollut institutionaalisesti vakiintunutta historiankirjoitusta, joten historiaa saatettiin kirjoittaa esimerkiksi kaunokirjallisuuden muodossa. Käsittelemämme romaanit ovat peräisin 1800-luvun jälkipuoliskolta, jolloin tilanne on jo ollut toinen. On kuitenkin mahdollista, että lukeva yleisö omaksui edelleen historiakäsityksensä yhtä lailla kaunokirjallisuudesta kuin lukemalla tieteellisiä tutkimuksia. Myös kirjailijoilla historiankirjoittajan ja romaanikirjailijan roolit saattoivat limittyä: artikkelissamme runsaasti esillä oleva Santeri Ivalo oli sekä kirjailija että historiasta väitellyt tohtori. Vaikutelmaa teosten uskottavuudesta osaltaan rakensivat myös teoksissa käytetyt todelliset historialliset paikat ja reitit.

Oman ryhmänsä historiallisissa romaaneissa muodostavat ne teokset, jotka käsittelevät nuijasotaa ja sitä ympäröiviä poliittisia tapahtumia. Nuijasota on ollut suosittu aihe myös suomalaisessa ja ruotsalaisessa historiankirjoituksessa 1600- ja 1700-luvulta alkaen (Pikkanen 2018). Käsittelemämme teokset olemme nostaneet esiin paljon Suomi-mainintoja saaneiden teosten joukosta, koska ne ovat kysymyksemme kannalta hedelmällisiä ja koska niissä nousee esiin kiinnostavia kronotooppeja. Teokset ovat Hannikaisen *Jutelmia läheltä ja kaukaa II: Salojärven kukkanen* (1884), Jahnssonin *Muuan suomalainen soturi Kristiina kuningattaren aikana* (1884), Nordlundin ”Juhani herrtuan hovissa” (1886, novelli),

Ronimuksen *Antonio Bröijer* (1894) ja aiemmin mainittu *Anna Fleming*. Teokset sijoittuvat 1500- ja 1600-luvuille tilanteeseen, jossa ensin Juhana-herttua ja tämän veli kuningas Eerik XIV taistelevat Suomen herruudesta. Myöhemmin samaa kiistaa jatkavat edellisten veli Kaarle-herttua sekä Juhanan poika, Puolan kuningas Sigismund.

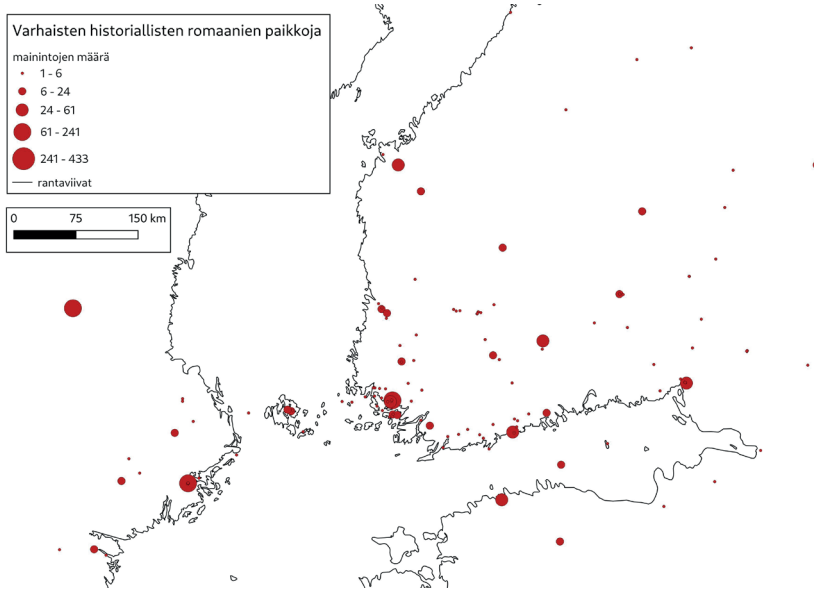
Kyseisissä teoksissa kuvataan Suomen värikästä ja dramaattista historiaa, josta löytyy suurmiehiä, valtaapitävien vastakkainasetteluja ja alamaisten kapinaa vallassa olevia kohtaan. Näiden viiden teoksen Suomi ei ole tasa-arvoisten kansalaisten Suomi vaan valtaapitävien, linnoistaan maata hallitsevien aate-listen Suomi. Eliitin näkökulma korostui myös nuijasotaa käsittelevässä historiantkirjoituksessa aina 1600-luvulta 1800-luvun alkuun asti (Pikkanen 2018). Linnoista käsin Suomen karttaa piirretään, alueita otetaan haltuun ja rajoja vedetään. Teoksissa ollaan usein puolustusasemissa: valtakuntaa tai oikeaksi koettua hallitsijaa on puolustettava ja uhat pidettävä hallinnassa. Linnat muodostavat turvallisia pisteitä muuten epämääräiseen ja uhkaavaan maahan. Kun ollaan liikkeellä, liikutaan nopeasti, jotta päästään linnan muurien sisälle suo-jaan esimerkiksi nuijamiehiltä tai talonpojilta. Erityisesti *Anna Flemingissä* liikutaan paljon vesireittejä pitkin – Tukholmaan, Tallinnaan tai Ahvenanmaalle, Suomen rajoille tai niiden ulkopuolelle. Teoksessa seurataan myös Annan kasvatti-isän Klaus Flemingin matkoja kohti maan keskiosia ja sen rajoja. Sekä *Anna Fleming* että *Antonio Bröijer* myös alkavat venematalla (siirtymien ja rajojen merkityksestä historiallisessa romaanissa ks. Moretti 1998, 43–47). Lisäksi useiden teosten lopussa rakastavaiset valmistautuvat laivamatkaan, joka vie pois uhkaavasta Suomesta (matkareittien digitaalisesta tutkimuksesta ks. lähemmin Nivala & Westerlund 2024).

Valtaapitävien vastustajia taas pidetään tutkimissamme romaaneissa vankeina linnoissa ja kartanoissa. Nämä hyödyntävät linnan kronotooppia, jonka historiallinen romaani Bahtinin (1979, 410) mukaan omaksui goottilaisesta romaanista. Aineistossamme goottilaista romaania edustaa varsinkin Hannikaisen *Salojärven kukkanen*, josta suuri osa sijoittuu Turun linnan vankityrmään. Tyrmässä päähenkilö Anna tappaa häntä uhkaavan Flemingin adjutanttin ja menettää mielenterveytensä. Goottilaiseen tyyliin tilassa korostuvat oudot äänet, valot ja olennot: rapina, rotat ja kynttilänvalo. Goottilaisia piirteitä, kuten salaovia, käytäviä ja kosteita kellareita, löytyy myös *Antonio Bröijeristä*. Tutkimissamme suomalaisissa historiallisissa romaaneissa linnat ja kartanot on kuitenkin sijoitettu todellisille historiallisille paikoille: Liuksialan ja Yläneen kartanoihin sekä Viipurin, Turun ja Hämeen linnoihin. Kronotooppi on usein myös sijoitettu ajallisesti todellisiin historiallisiin tapahtumiin, kuten nuijasotaan ja Viipurin linnan piiritykseen.

Linnat eivät siis ole aineistossamme vain goottilaisia kauhun paikkoja, vaan myös hallintokeskuksia, joissa käydään neuvotteluja, tehdään sopimuksia ja hiotaan strategioita. Linnoista käsin rajoja piirretään ja määritellään ja tehdään poliittisia päätöksiä siitä, mitä rajaa lähdetään puolustamaan. Linna on

näissä teoksissa myös kohtaamisten ja kompromissien paikka, joka muistuttaa enemmän Bahtinin salongin kronotooppia, jota edellä mainitut kohtaamiset ja kompromissit määrittävät (Bahtin 1979, 411).

Kun tarkastellaan kaikkien edellä käsiteltyjen teosten yhteistä karttaa (Kartta 1), teosten maantiede piirtyy selvästi näkyville. Voimakkain keskus on Varsinais-Suomi, jossa Turku korostuu. Turusta piirtyy paikkakuntien ketju Hämeenlinnaan ja Hämeestä taas Helsinkiin asti. Keskuksina erottuvat myös Viipuri, Pohjanmaa ja Ahvenanmaa – Suomen ulkopuolella nousevat esiin Tukholma ja Tallinna. Suomen itäraja piirtyy selvästi näkyviin. Laajempina alueina myös Savo ja Karjala ja kaupungeista Mikkeli, Ulvila ja Porvoo korostuvat.

Kartta 1: Varhaisista historiallisista romaaneista tunnistetut paikannimet. Karttamerkin säde kuvaa mainintojen määrää.³

Hatavaran (2002, 3, 8) mukaan romaanilajin nousu oli yhteydessä nationalistiseen ajatteluun. Lisäksi useissa Euroopan maissa juuri historiallinen romaani oli nationalistisesti väritynyt laji. Sekä Topeliuksen että Runebergin historialliset romaanit sitoutuvat fennomaaniseen ajatteluun ja tekevät eroa – piirtävät rajaa – Ruotsiin. Tutkimiemme teosten kohdalla suhde nationalismiin on kuitenkin monisyinen. *Anna Flemingin* ja *Salojärven kukkasen* keskeinen henkilö, Klaus Fleming, esitettiin esimerkiksi 1800-luvun tärkeän historioitsijan, Yrjö-Sakari Yrjö-Koskisen, tulkinnassa Suomen puolustajana ja sankarina. Aiemmassa historiankirjoituksessa hänet oli puolestaan kuvattu pääasiassa sivistymättömänä, raakana ja karskina (Pikkanen 2018). Yrjö-Koskinen korosti aatelin ja sen myötä Flemingin pyrkimystä säilyttää Suomen maakunnallinen itsenäisyys (Katajala 2002, 191).

Anna Fleming mukaillee nuijasodan ja sitä edeltävien tapahtumien kuvausta Yrjö-Koskisen teoksessa *Nuijasota* (1877/1929) jopa pienissä yksityiskohdissa. Klaus Fleming on Ivalon teoksessa kuvattu melko neutraalina hahmona, jonka pyrkimyksiin suhtaudutaan ymmärtäväisesti, vaikka teoksen päähenkilö Anna Fleming hylkääkin kasvatti-isänsä ja siirtyy Kaarle-herttuan puolelle, jonka miehiin hänen sulhasensa kuuluu. *Salojärven kukkasessa* Fleming taas esitetään suomalaisten sortajana, jolla tosin on myös ihailtavia ja humaaneja piirteitä. Nimihenkilönsä näkökulmasta kerrotussa *Antonio Bröjjerissä* puolestaan nimenomaan Flemingin vastustaja, Kaarle-herttua, symboloi Suomea, suomalaisuutta ja uskollisuutta isänmaalle. Kaikki nämä teokset on kerrottu jollakin tavalla altavastajien – vaikkakin ylhäisten sellaisten – näkökulmasta, ja sankarillisina näyttäytyvät lopulta juuri hankalat suomalaiset ja niskuroivat talonpojat, vaikka päähenkilöt pakenevatkin mukavamman elämän toivossa Ruotsiin jättäen talonpojat pärjäämään omillaan. Voidaan sanoa, että näissä historiallisissa romaaneissa myötätunto on ruohonjuuritasolla mutta kerronnan fokus ylhäisten parissa.

Edellä mainituissa historiallisissa romaaneissa neuvotellaan usein nimenomaan Suomen rajoista ja rakennetaan niitä: mikä kuuluu Suomeen, mitä voidaan jättää ulkopuolelle, mikä on ydintä, mikä reunaa. Tämä korostuu erityisesti *Anna Flemingissä*. Mistä sitten koostuvat teoksen lukuisat Suomi-maininnat? Historiallisesti ”Suomella” tarkoitettiin 1500- ja 1600-luvulla lähinnä Länsi-Suomea. Suomen rajana oli pohjoisessa Pohjanmaa, ja Savo ja Karjala sekä Käkisalmen lääni ja Inkerinmaa muodostivat oman hallintoalueensa. (Klinge 1982, 7.) *Anna Flemingissä* Klaus Flemingin vaikutus- ja liikkumisalueena on ennen kaikkea tämä (Länsi-)Suomi, mutta hänen ajatustensa ja puheidensa Suomi on aikalaismääritelmää modernimpi kokonaisuus, melko paljon 1800-luvun lopun Suomen näköinen. ”Pohjanmaan kansa” kuitenkin määrittellään omaksi joukokseen, ei suomalaisiksi.

Anna Flemingin Klaus Fleming kaipaa Suomea ja sanoo: ”kaikista [sic] huolimatta meidän on ajateltava Suomea” (*Anna Fleming*, luku 6; tästä eteenpäin AF). Mikä on Klaus Flemingin Suomi? Flemingin Suomea eivät määritä ”suomalaiset”, sillä alueella asuvista ihmisistä on usein haittaa linnanherran pyrkimyksille. Käskynhaltijana toimivalle Flemingille Suomi on lähinnä pöydälle levitetty, abstrakti kartta, josta voi mielensä mukaan leikellä palasia ja johon voi piirrellä rajalinjoja. Seuraavassa katkelmassa valtaneuvos Kaarle Horn, Klaus Fleming ja *Antonio Bröjjeristä* tuttu Arvid Tavast keskustelevat Suomen rajasta Uppsalassa:

– Niin, Karjalasta ja Käkisalimesta siinä tulee riita, huomautti Fleming päättään puistellen, – pelkäänpä, että meidän sittenkin täytyy siitä luopua, vaikka se vaikeaa on. Se on pitkän sodan miltei ainoa valloitus ja on yhtä Suomea sekin. Nyt puuttui Hornkin puheeseen. – Luovutaan siitä, heitetään herran nimessä tuo köyhä raakalaismaakunta, jotta vihdoinkin valtakunnalle saadaan pysyvä rauha. – Niin, köyhä on Karjala, niinhän on koko Suomi. Mutta

täytynee uhrata tämä osa Suomea, jotta muu Suomi taas pääsisi kostumaan. (AF, luku 6)

Karjalan ja Käkisalmen katsotaan siis löyhästi kuuluviksi Suomeen. Ne eivät kuitenkaan ole maan varsinaista ydintä, ja niistä voidaan tarvittaessa suuremman edun vuoksi luopua. ”Rajojen sekavuus” on suurempi haitta kuin luopuminen osasta Suomea. On pystyttävä määrittelemään tarkka ”Suomi” eli selkeä alue, jota puolustaa ja vaalia. Suomen määrittäminen näyttäytyy poliittisena kysymyksenä, jossa kansalla tai varsinkaan siihen kuuluvilla yksilöillä ei ole merkitystä.

Karjalan rajaaminen

1800-luvun loppupuolella kirjoitettujen, Länsi-Suomeen sijoittuvien historiallisten romaanien eräs keskeinen tehtävä oli osoittaa Suomella olevan poliittinen historia ja sen piirtämät valtiolliset rajat. Lähestyttäessä vuosisadan vaihdetta itäinen Suomi ja sen suhde Karjalaan nousi yhtä lailla tärkeäksi poliittiseksi, mutta ensisijaisesti kulttuuriseksi, kysymykseksi. Historiallisen romaanin Suomella ei aina ollut tarkkaa rajaa idässä, mutta vuosisadan vaihteen karelianismi pyrki määrittelemään sitä kulttuurisesti. Miten kirjallisuus on siis piirtänyt kuvaa Karjalasta suhteessa Suomeen? Miten Karjalaa ja Suomea on yhdistetty ja erotettu toisistaan kulttuurisesti, kielellisesti ja maantieteellisesti? Aineistomme useat teokset sijoittuvat tai viittaavat Karjalaan. Yksittäisiä Karjala-mainintoja on 998 ja kaikista paikkamaininnoista se on sijalla yksitoista. Teoksia, joissa Karjala mainitaan yli kymmenen kertaa, löytyy 26. Näissä suomalaisuuden ja karjalaisuuden suhdetta käsitellään monesti eksplisiittisesti, usein myös implisiittisesti.

Tähän osioon ei ole valikoitu käsiteltäväksi järjestelmällisesti niitä teoksia, joissa on eniten Karjala-mainintoja. Sen sijaan olemme laajempaa joukkoa lukemalla ja tutkimuskysymyksen perusteella valinneet tarkasteltavaksi kolme romaania, joissa nousee esille toistuvia teemoja suomalaisuuden ja karjalaisuuden suhteesta ja rajanvedosta: J. A. Bergmanin *Nevalaiset – Historiallis-romantillinen kertomus Itä-Suomesta* (1881), Anni Keppleruksen *Hovin Inkeri* (1897) ja Eino Railon *Pyhiinvaeltaja* (1915). Ajallisesti teokset sijoittuvat ohjelmallisen karelianismin aikakaudelle, jota leimasi erityisesti vuosisadan vaihteen molemmin puolin kulttuurinen ja idealistinen diskurssi Karjalasta suomalaisuuden alkukotina, jota luonnehtii luontoon ja maantieteeseen kiinnittyvä miljöö (Sihvo 2003, 402–403).

Romaanit eivät ole aikakauden kaikkein tunnetuimpia Karjala-aiheisia teoksia, joihin lukeutuu esimerkiksi Juhanin Ahon *Panu* (romaani 1897, näytelmä 1903). Pikemminkin ne sijoittuvat kaanonin reunalle tai jopa sen ulkopuolelle.

Digitaalisten menetelmien käyttö on auttanut löytämään tänä päivänä vähemmän luettuja teoksia, jotka muodostavat temaattisen kokonaisuuden suhteessa tutkimuskysymykseemme Suomen rajojen piirtymisestä kirjallisuudessa. Kaksi varhaisempaa romaania johdattelevat tämän osion tematiikkaan, jota käsitellään intensiivisimmin kolmannessa teoksessa, *Pyhiinvaeltajassa*. Teoksissa Karjalasta piirtyy kuva rajaseutuna Suomen ja Venäjän välissä; karjalaiset esitetään suomalaisten sukulaisheimona, joka on luonnonläheinen ja säilyttänyt esihistoriallisia tapoja ja uskomuksia. Matka Karjalaan on ikään kuin matka suomalaisten heimojen menneisyyteen, jonne kaikki sivistyksen ja moderniuden tunnusmerkit eivät ole yltäneet. Siten teokset rajaavat Suomen maantieteellistä aluetta idässä Karjalaan tavalla, joka osoittautuu ambivalentiksi. Karjala yhtä aikaa erotetaan Suomesta ja liitetään siihen. Näissä teoksissa Karjalan, rajan ja rajan ylittämisen suhteet määrittävät Suomea ja suomalaisuutta. Toisen teosjoukon lukeminen luultavasti antaisi mahdollisuuden samankaltaisiin, mutta eri tavalla painottuneisiin tulkintoihin.

Nevalaiset-romaanin perustuu Simon Affleckin historialliseen henkilöön. Simon Affleck, kutsumanimeltään Simo Hurta, oli ankara verojen kerääjä, jota vastaan Itä-Suomessa noustiin kapinaan vuonna 1710. Affleck herätti kirjallisuudessa paljon kiinnostusta vuosisadan taitteen molemmiin puolin. Erityisesti Eino Leino palasi häneen useita kertoja. Kanonisoidun ja sen ulkopuolelle jääneen kirjallisuuden välillä on ollut myös vuorovaikutusta: Leinolle tärkeä lähde oli juuri Bergmanin romaani (Huttula 2019, 26). *Nevalaiset* tarkastelee Suomen ja Karjalan suhdetta esimerkiksi tuomalla esille Suomen niemen asteittaisen, lännestä itään etenevän, kristillistymisen. Kapinoitsijat muistelevat näitä keskiajan tapahtumia, jotka saivat karjalaiset liittoutumaan Novgorodin kanssa: ”Kun muinoin Ruotsalaiset tahtoivat tyrkyttää kristinoppia Karjalaisiin, tekivät nämä liiton Venäjän kanssa” (*Nevalaiset*, luku 2; tästä eteenpäin N). Kristinuskon ja uusien tapojen levitessä kohti itää teos esittää karjalaiset viimeisenä puolustuslinjana, joka pyrkii niitä vastustamaan ja pitäytymään muinaissuomalaisessa uskossa.

Rajaa vedetään karjalaisten ja suomalaisten, mutta myös karjalaisten ja venäläisten välille: ”Karjalan suuri suku on tottunut oikeuteen, ja häpeäpä olis, jos Ruotsin puoleen kuuluva osa siitä saisi enemmän väkivaltaa kärsiä kuin toinen” (N, luku 4). Karjalaisista puhutaan kahden puolin rajaa jakaantuneena kansana, joka ei ole yksiselitteisesti suomalaista tai venäläistä väestöä. Valtiollisesti raja tarkoittaa lainauksessa Ruotsia ja Venäjää, mutta etnisesti karjalaiset ovat suomalaisten ja venäläisten välissä, eroten molemmista omana kulttuurisena kokonaisuutenaan. Toisaalta, vaikka heidät erotetaan toisistaan, suomalaisten ja karjalaisten läheistä suhdetta myös korostetaan. Kyseessä ovat sukulaisheimot, joita yhdistävät monet jaetut kulttuuriset kontekstit. Suomalaisuus on samaan aikaan rinnakkainen karjalaisuuden kanssa, mutta myös yläkäsite, jonka alle molemmat kuuluvat.

Karjalan kielen ja kulttuurin historiallista yhteyttä suomalaisuuteen ei voi käsitellä ilman rajanylitystä ja saapumista rajantakaiseen perifeeriseen maahan, jossa luonto ja kulttuuri eivät ole täysin eriytyneet toisistaan.

Karjalaisuuden yhtäaikainen erottaminen suomalaisuudesta ja samastaminen sen kanssa on toistuva teema aineiston Karjala-mainintojen yhteydessä. Miten suomalaisuuden ja karjalaisuuden samuutta ja eroa rakennetaan? Ongelmaa voi lähestyä *Hovin Inkeri* -teoksen kautta. Siinä nousee esiin teema, joka on toistuvasti esillä myös *Nevalaisissa* (luku 6 ja passim). Karjala esitetään vanhan taikauskon, kuten kansanparannuksen, paikkana:

Kertomuksemme aikaan oli, kuten tiedämme, taikausko aivan yleinen. Jos ken osasi sitoa vioittuneita jäseniä, parantaa haavoja ja tauteja, pidettiin häntä loitsijana, s. o. hänen luultiin käyttävän yliluonnollisia keinoja. Sanna oli äidiltään oppinut parantamaan luuvikoja ja muita vammoja ja valmistamaan lääkkeitä luonnon antimista. (*Hovin Inkeri*, luku 1)

Karjala kuvataan perifeeriseksi paikaksi, toisaalta taikauskon ja toisaalta perinteisen tiedon ja luonnollisuuden säilyttäneeksi seuduksi. Tämä on pitkälinen diskurssi, jonka historiaa voi etsiä 1700-luvulta H. G. Porthanin kirjoituksista, 1800-luvun alkupuolen Turun romantikoilta ja Elias Lönnrotin käsityksistä. Syrjäisen seudun on argumentoitu säilyttäneen vanhat tavat, uskomukset ja suulliset runot paremmin kuin sivistyneen rannikon (Saarelainen 2016, 122). Maantieteellisesti Karjala nähtiin syrjäisten erämaiden paikkana, ja karjalaiset ihmiset sivistymättöminä ja siksi luonnollisina ja perinteiset tavat säilyttäneinä (Piela 2023, 197). Näin karjalaisuudessa luonto ja kulttuuri kietoutuivat toisiinsa: koska karjalaiset elävät luonnollisessa periferiassa, on heidän oma ihmisluontonsa säilynyt alkuperäisenä ja suhteessa materiaaliseen luontoon. Diskurssissa on nähtävissä piirteitä Bahtinin (1979, 388–389) määrittelemästä idyllin kronotoopista, joka pyrkii palauttamaan muinaisuuden monimuotoisuuden ja folkloristisen ajan kirjallisuuteen. Siinä korostuu yksinkertainen elämä läheisessä yhteydessä luontoon, juurtuminen paikalliseen maisemaan ja yhteisöön sekä näistä seuraava ajan muuttumaton sykliisyys.

Nämä samat teemat tulevat esille hyvin laajasti *Pyhiinvaeltajassa*, jossa palataan muistelemaan nimeämättömän keskushenkilön nuoruuden matkaa Suomesta Karjalaan. Pian matkaanlähdön jälkeen hän kohtaa paikallisen Ontrein,

jonka kehotuksesta matka muuttuu vaellukseksi Vienanmeren saareen, kuuluu Solovetsin luostariin. Jo ensimmäinen luku otsikkoa myöten määrittelee Karjalan ”luonnon ja alkuperäisyyden” maaksi, kuten myös paikaksi, jonne lähdetään etsimään kaivattua lapsen uskoa. Karjala rajataan Suomen ulkopuolelle, se on jotain eksoottista ja erillistä suhteessa Suomeen. Näin karjalaisuutta toiseutetaan, vaikka sen heimosukulaisuutta korostetaan. Kuten Hannes Sihvo (2003, 9) on havainnut, suomalaisen kulttuurin suhde karjalaisuuteen on josain määrin analoginen orientalismin kanssa. *Pyhiinvaeltajassa* keskushenkilön valveensekainen uni paljastaa alitajuisen samaistuksen itäisen sukulaisheimon ja itämaisen mystiikan välillä:

Hän oli olevinaan kaukana poissa, ei oikein tiennyt, missä, mutta ihanassa etelän maassa hän oli. [--] Ontreilla oli nyt turbani päässä, ja yllään vain jonkunmoinen liinainen kauhtana. [--] Hän vaipui, vaipui, tunsii äärettömän tyhjyyden ympärillään [--]. Tämä on varmaankin Buddhan ”nirvana” (*Pyhiinvaeltaja*, luku 2; tästä etenpäin PV)

Karjalaisuus esitetään toistuvasti eksoottisena ja mystisenä, mutta samojen syiden takia sivistystasoltaan suomalaisuutta alempana. Bahtinilaisessa (1979, 388–389) idyllissä aika on ikään kuin pysähtynyt, eivätkä modernin aikakauden tunnusmerkit täysin ole saavuttaneet Karjalaa. Syrjäinen maantieteellinen sijainti ja etäisyys sivistyksestä tukevat idyllin säilymistä Karjalan kirjallisessa representaatioissa. *Pyhiinvaeltajassa* matka Karjalaan ikään kuin palauttaa muinaiset tavat ja luonnon yhteyden menneisyydestä nykyhetkeen. Ei ole harvinaista, että samaa Karjalan, luonnon ja muinaisuuden yhdistävää diskurssia toisinnetaan vielä nykyäänkin (Haapoja-Mäkelä 2019, 103).

1900-luvun alussa keisarikunnan venäläistämisyrittämukset koskivat myös karjalaisia, eivätkä viranomaiset siksi halunneet Karjalan ja Suomen kulttuurien läheistä sukulaisuutta korostettavan. Suomen karelianistisissa piireissä tähän reagoitiin ajatuksella, että karjalan kieltä tulisi kehittää kirjallisuuden suuntaan (Sihvo 2003, 349). Tavoitteena oli suomalaisten heimojen yhtenäisyys. *Pyhiinvaeltajan* keskeisiä tapahtumia on yöllinen keskustelu matkalla kohdatun lääkärin ja opettajan kanssa. Matkaaja innostuu kuultuan opettajan kirjoittavan kansaperinteen pohjalta karjalankielistä eeposta, sillä sen luominen olisi, sananmukaisesti, uuden suomalaisen kirjakielen luomista (PV, luku 11). Näin *Pyhiinvaeltajassa* toistetaan karelianismille tyypillistä ajatusta, joka suhtautuu karjalaiseen kulttuuriin ambivalentisti: se sekä erotetaan suomalaisuudesta että liitetään siihen sen alakäsitetään (Piela 2023, 194). Keskustelun edetessä siirrytään kulttuurisista suhteista kohti kahden heimon yhteistä historiaa:

Eikö olisi pyhää työtä omistaa osa ja joukko kotimaisesta historian tutkimuksesta ja tutkijoista yksinomaan Suomen koko heimon suuren mennei-

syyden valaisemiseksi [--] Eikö se olisi jalointa pyhiinvaellusta, mitä Suomen heimon jälkeläiset voisivat tehdä? (PV, luku 11)

Matkaajan pohdinta paljastaa, että romaanin varsinainen pyhiinvaellus ei kohdistu ortodoksiseseen luostariin. Sen sijaan se on matka suomalaisuuden menneisyyteen, jonne päästään ylittämällä valtakunnan itäraja ja tutkimalla Karjalaa, sen historiaa ja kulttuuria. Jatkaen matkaajan ajatusta opettaja yhdistää jaetun historian yhteiseen maantieteeseen. Hän

[--] alkaa haaveksien pitää runollista ja korkealentoista puhetta tämän Suur-Suomen menneisyydestä. [--] kunnes hän siirtyy esittämään sitä onnen saavuttamatonta haavetta, jolloin olisi yhtyneenä Suomen heimo, koottuna saman katon alle. (PV, luku 11)

Kielen, kulttuurin ja historian kautta perustellaan kartalle uusia laajempia poliittisia rajoja, kun opettaja siirtyy vaeltajan ehdottamasta menneisyyden tieteellisestä tutkimuksesta runollisesti kuvittelemaan tulevaisuutta, jossa suomalaiset heimot olisivat jälleen yhdistyneet uudeksi Suur-Suomeksi. Siinä, nimestäkin päätellen, suomalaisilla olisi johtava asema. He edustavat tulevaisuutta, sivistystä ja edistystä, siinä missä karjalaiset menneisyyttä, runollisuutta ja myyttisyyttä. Karjalaiset ovat ikään kuin rajantakaisia perifeerisiä luonnonlapsia, jotka liitettäisiin osaksi yleisempää suomalaisuutta.

Karjalan kielen ja kulttuurin historiallista yhteyttä suomalaisuuteen ei voi käsitellä ilman rajanylitystä ja saapumista rajantakaiseen perifeeriseen maahan, jossa luonto ja kulttuuri eivät ole täysin eriytyneet toisistaan. Se tulee esille romaanissa myös kartografian kautta. Karjalan alueet ovat vielä kartoittamatta ja niiden tuntemus perustuu enemmän suulliseen tietoon kuin eksaktiin tieteeseen. Matkaaja ei löydä itselleen kunnollista karttaa, vain sellaisia joissa

[--] olivat paikkakunnat ja erittäinkin vesistöt kovin epävarmasti, ja, niin kuin hän nyt tiesi, aivan väärinkin merkityt. Tosi-asia oli, ettei näitä maita ollut läheskään tarkoin, tuskin paikoin ollenkaan järjestelmällisesti kartoitettu, vaan olivat merkinnät tehdyt useimmiten suullisten kuvausten ja kertomusten mukaan. (PV, luku 15)

Samassa yhteydessä Karjalan yhteys suomalaisuuteen perustellaan siirtymällä kartoittamisen inhimillisestä toiminnasta kuvailemaan luonnon ja kulttuurin erottamatonta yhteyttä, jossa myös maantiede ja geologia määrittävät kansallisia kulttuureja:

[--] suomalaiset geologit olivat nämäkin seudut tai oikeammin sanoen Vienan Karjalan geologisen luonteen määritelleet, ilmoittaen sen Fenno-

scandian alkuvuoriperustalla olevan alueen itä-osaksi, josta pian yhä edelleen idempänä alkoi Venäjän luonteeltaan ja rakenteeltaan erilainen tasanko. (PV, luku 15)

Ei vain kieli, kulttuuri ja historia, vaan myös luonto ja luonnonmuodot itsessään kertovat siitä, että Karjala on osa Suomea. Geologia ja topografia todistavat suomalaisten ja karjalaisten yhteydestä ja yhtä lailla heidän selkeästä erostaan venäläisiin. Samaan aikaan tieteellinen alkuvuoren käsite erityisesti vaikuttaa matkajaan ”mystillisesti”:

Sitä muistaessaan tuntui hänestä aina, kuin olisi hän seisonut kaksinverroin tanakammin isänmaansa kamaralla, sillä olihan se tuota vaarumattominta ja lujinta ”alkuvuorta”. (PV, luku 15)

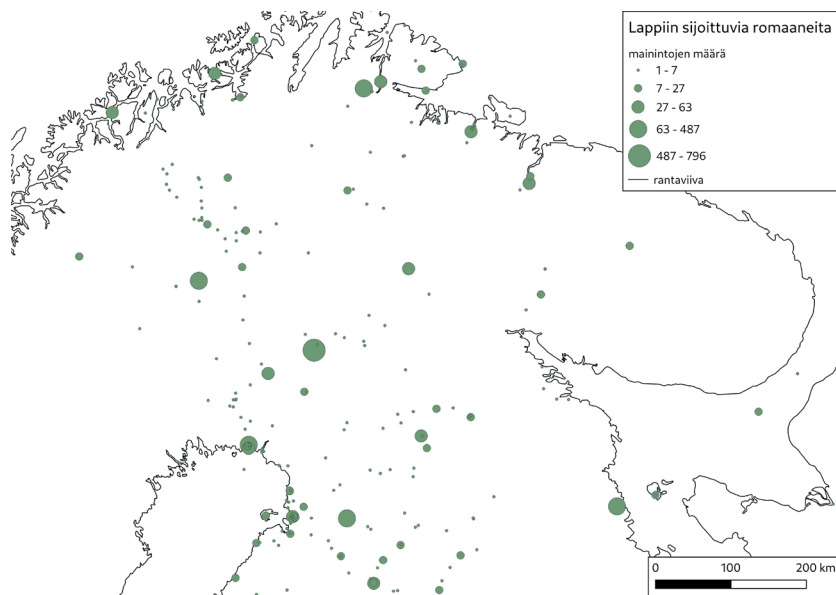
Oletetusta luonnontieteen tosiasiaista siirrytään mystiseen vaikutelmaan – suomalaisten ja karjalaisten yhteiseen ja luonnolliseen isänmaahan, jonka peruskallioon kansakunta voi juurtua. Rajaa, sen ylittämistä ja Karjalaa rajan takaisena paikkana korostetaan *Pyhiinvaeltajassa*. Kun samaan aikaan tuodaan esille suomalaisten ja karjalaisten läheinen suhde, annetaan vaikutelma suomalaisuuden kulttuurisesta ja luonnollisesta kulkeutumisesta valtiollisten rajojen ylitse. Vaikutelmaa vahvistetaan korostamalla kulttuuristen alueiden olevan myös geologisesti ja topografisesti yhtenäisiä. Näin karjalaiset liitetään suomalaisuuteen ja tuodaan Suomen maantieteellisten rajojen sisäpuolelle omana heimonaan ja samaan aikaan rajataan modernin suomalaisuuden muinaisuuden runolliseksi ja mystiseksi kuvaksi.

Lapin ja Petsamon suomalaistaminen

Aineistossamme Lappi erottuu sekä historiallisen romaanin Länsi-Suomesta että karelianismin ajan Karjalaa käsittelevästä kirjallisuudesta. Länsi-Suomessa rajat piirtyvät poliittisen historian kautta ja Itä-Suomessa kulttuuriset rajanvedot ovat olleet tärkeitä. Lapissa sen sijaan valtiolliset rajat ovat häilyviä ja aluetta leimaa kulttuurin ulkopuolisuus valloitettavana erämaana. Tarkastelemme seuraavaksi, kuinka kirjallisuus määrittä Lapin osaksi Suomea; alueeksi, jota voidaan hallita ja asuttaa. Pohdimme myös sitä, missä määrin Lappi-kirjallisuus liittyi aiempaan historiallisen romaanin lajityyppiin.

Aiemmassa Lappi-kirjallisuuden tutkimuksessa on keskitetty erityisesti niin sanottuun Petsamon kauteen, joka alkoi Petsamon liittämisestä Suomeen 1920 ja päättyi Petsamoon siirtymiseen Neuvostoliitolle 1944. Petsamon kauden eksotisoiva diskurssi vahvisti käsitystä Lapista tarunhoitoisten revontulten ja alkuvuomaisten saamelaisten alueena, jonka malmivarantoihin ja meritiehen Suomella oli samalla voimakkaita koloniaalisia intressejä. (Lehtola 1997,

9–11; Ridanpää 2005, 57–58; Arminen 2020.) Veli-Pekka Lehtolan (1997, 12, 63) mukaan Lappi-kirjallisuuden ensimmäinen teos oli Arvi Järventauksen *Risti ja noitarumpu* (1916). Teos sisältää myös historiallisen romaanin piirteitä kuvatesaan keminsaamelaisen papin ja runoilijan Olaus Sirman (1655–1719) elämää ja saamelaisten oman uskonnon konfliktia kristinuskon saapuessa Lappiin. Erillistä Lappi-kirjallisuuden lajityyppiä ei kuitenkaan vielä ollut olemassa, kun Järventaus julkaisi historiallisen romaaninsa. Lisäksi Järventaus julkaisi esimerkiksi Suomen sodasta kertovan neliosaisen romaanin *Rummut* (1929–1930).

Kartta 2: Lappiin sijoittuvista romaaneista tunnistetut paikannimet⁴

Lappi-kirjallisuuden alkupiste voitaisiin ajoittaa myös huomattavasti aiemmaksi, sillä nimentunnistuksen avulla muodostetusta aineistostamme löytyy useita Lappiin sijoittuvia kiinnostavia teoksia ennen vuotta 1916, ja kahdessatoista näistä on yli kymmenen Lappi-mainintaa. Näihin sisältyy myös aikanaan suosittuja teoksia, kuten Santeri Ivalon ensimmäinen historiallinen romaani *Juho Vesainen* (1894), joka kuvaa Petsamon luostarin hävitystä. *Juho Vesainen* toimi Lehtolan (1997, 68) mukaan myös suorana mallina Järventauksen *Risti ja noitarumpu* -romaanille Juhani Ahon *Panun* ohella. On myös huomattava, että vuosisadan alussa hyvin suosittu ja tuottelias kirjailija Väinö Kataja ehti yksin kirjoittaa ainakin viisitoista Pohjois-Suomeen sijoittuvaa teosta vuoteen 1915 mennessä – näistä kaikki eivät sisälly aineistoomme. Nämä varhaiset kuvaukset Pohjois-Suomesta ja Lapista eroavat toki myöhemmistä siinä, että 1920-luvun Lappi-kirjallisuutta kirjoittivat myös lappilaiset kirjailijat itse. Tarkoituksemme on kuitenkin tarkastella tässä lappilaisten kirjoittajien teosten sijasta Lappiin

sijoitettujen romaanien tilallisuutta, jolloin tarkastelu on mielekästä aloittaa jo 1890-luvulta. Tarkasteluun valittuja teoksia (*Juho Vesainen, Kolme partiopoikaa Lapin erämaissa* sekä *Tunturille*) yhdistävät kysymys Suomen rajoista, Petsamokysymys ja Juho Vesaisen hahmo.

Lapin-kirjallisuuden karttaan piirtyvät tarkkaan Suomen rajat sekä lännessä että idässä (Kartta 2). Kemi, Rovaniemi ja Ruotsin puolella Jällivaara erottuvat selvästi. Karttaan piirtyy jopa Suomen käsivarren ”peukalon” ympärys. Rajojen sisällä voi huomata korostuvan Oulun, Oulujärven ja Kiimingin seudun, sekä edelleen Kajaanin ja sieltä itärajan Kostamuksen. Merkintöjä muodostuu myös Pudasjärveltä Ranualle, Taivalkoskelle ja Posioon. Jäämeren rannalla on useita tunnistettuja paikannimiä. Suuria – tai pieniäkään – tihentymiä on harvassa, ja lähinnä Oulu, Kajaani, Kemi, Rovaniemi ja Sodankylä erottuvat Suomen kaupungeista selvästi kartalla.

Kiinnostavasti Petsamon alueen epämääräinen valtiollinen asema oli kirjallisuuden teemana jo ennen alueen siirtymistä Suomelle Tarton rauhassa 1920. Ivalon romaanissa *Juho Vesainen* Petsamo mainitaan nimentunnistuksen tuloksien mukaan kolmetoista kertaa. Itse asiassa Petsamon luostarin hävitystä käsitellyt Ivalon teos on paljon keskeisemmin Petsamo-kirja kuin Järventauksen *Risti ja noitarumpu*, joka sijoittuu Ruijaan ja Enontekiöön. Juho Vesainen perustuu historialliseen sissipäällikköön nimeltä Pekka Vesainen, joka ilmeisesti johti pitkän vihan aikaan (1570–1595) iiläisten ryöstöretkiä Vienan Karjalaan. Pekka Vesaisen osallisuudesta Petsamon luostarin hävitykseen ei ole lähteitä, mutta Yrjö-Koskinen oletti Juho Vesainen -nimisen talonpojan osallistuneen tähän ryöstöretkeen. Ivalo käytti Yrjö-Koskisen teosta lähteenään romaaniaan laatiessaan ja Juho Vesaisen hahmo syntyi (Virrankoski 2007).

Ivalo kuvaa romaanissaan kuinka Kaarle-herttua tiedustelee Juho Vesaiselta, missä valtiolliset rajat Jäämeren alueella kulkevat:

Oli tullut mainituksi, että Juhokin oli käynyt Lapin-retkellä Jäämerellä asti, ja siitä hän [Kaarle-herttua] tulkin avulla tarkemmin kyseli. Juho kertoi hänelle, että Tornioista ja Kemistä käydään noilla Lapin-retkillä vieläkin joka vuosi, käydään Jäämerellä asti, jossa kemiläisillä on Varangissa varsinainen asemapaikkansa. Ennen oli Lapin-kävijäin vaikutusala ulottunut laajemmallekin itään päin, mutta nyt olivat venäläiset perustaneet sinne Petsamonvuonoon luostarin, joka on lyönyt sen seudun lappalaiset alleen.

– Onko se luostari edes venäläisellä alueella? kysyi Kaarle innostuen.

– Ei ole Lapissa mitään rajoja, vaan Pohjanmaan miehet siellä ennen ovat verottaneet. Mutta nyt on luostari vienyt heiltä sen tulon kokonaan.

– Eikö Ruotsin Lapin-voudin valtakaan ulotu sinne?

– Ei. Munkit siellä isännöivät.

– Mutta se luostari pitäisi hävittää pois sieltä, nuo tungeskelevat munkit pitäisi karkottaa koko rannikolta! (*Juho Vesainen*, luku 11)

Ivalo viitannee Lapin historiallisten rajojen määrittymiseen monimutkaiseen historiaan ja tuntuu enteilevän historiantutkija ja poliitikko Väinö Voionmaan aikanaan erittäin suosittua teosta *Suomi Jäämerellä* (1918), joka tarkasteli historiallisesti Suomen intressejä pohjoisessa ja perusteli Jäämerta Suomen luonnollisena rajana (Enbuske 2008, 46). Ivalon kuvauksessa suomalainen talonpoika keskustelee Kaarle-herttuan kanssa valtiollisista rajoista ikään kuin tasa-arvoisena toimijana. Strategisella paikalla oleva Petsamon ortodoksinen luostari estää pohjalaisia verottamasta alueen asukkaita, jolloin herttua määrää Juho Vesaisen Jäämeren retken päälliköksi. Vuonna 1589 tehty hävitysretki, jonka aikana Petsamon luostarin munkit surmattiin, saa ikään kuin valtiollisen tason oikeutuksen virallisena sotaretkenä. Kuitenkin *Juho Vesaisessa* suhtautuminen kostoretkeen on ristiriitaista: Vesaisen kuvataan olevan kostonhimon vietävänä, eivätkä hänen tekonsa näyttäyty romaaniin kertojan positiosta käsin oikeutettuina.

Ivalon *Juho Vesaisesta* muodostui 1900-luvun kuluessa Lapin-matkaajien klassikko, jonka esittelemä maantiede mainitaan useammassakin pojille suunnatussa seikkailukirjassa kuten Kaarlo Hännisen teoksessa *Kolme partiopoikaa Lapin erämaissa* (1936) ja Urho Karhumäen teoksessa *Tunturille* (1940). Hännisen teoksessa kolme partiopoikaa on Lapin vaelluksellaan ”Juho Vesaisen jäljillä” (luku 30). Hännisen kolmetoista Petsamo-mainintaa sisältävä teos uusintaa monia Lapin-diskurssin piirteitä. Hänninen kertoo, että poikaporukan Lapin matkan tarkoituksena on:

[--] elää eristettyinä ns. kulttuurista ja palata luontoon, kuten suuri kasvatusteoreetikko Rousseau aikoinaan vaati. Eikä luontoon ja luonnonihmisen tasolle palaaminen missään käyne nopeammin kuin Lapissa. Moni sinne on mennyt hienona herrasmiehenä, mutta on palannut karvanaamaisena, savun, pikiöljyn ja auringon paahtamana ehkä hiukan resuisenakin, mutta ruumiiltaan ja sielultaan voimaa uhkuvana. (*Kolme partiopoikaa Lapin erämaassa*, luku 10; tästä eteenpäin KP)

Hänninen kuvaa Lappia kovan primitivistisen diskurssin mukaisena paikkana (pehmeän ja kovan primitivismiin erottelusta ks. Lovejoy & Boas 1997, 10–11). Kyse ei ole paratiisimaisesta Arkadiasta, vaan karusta ja vaarallisesta alueesta, joka kovettaa siellä vaeltavan fyysistä kuntoa. Tämä vastaa ”idyllisen erämaan” kronotooppia, jota Sally Bushellin (ym. 2021) mukaan luonnehtivat muun muassa vapaus ja koskemattomuus. Vaikka Bahtin (1979, 388–399) ei erota karua erämaata omaksi kronotoopiksi, Bushell ym. ovat kuitenkin kehittäneet Bahtinin taksonomiaa pidemmälle erottaen toisistaan tilaltaan sulkeutuneen idyllisen maaseudun sekä avoimen erämaan.

Hänninen yhdistää primitivistisen eetoksensa ja idyllisen erämaan kronotoopin nationalismiin: Kilpisjärvellä partiopojat näkevät ”puhtaan siniristilipun valkeassa tangossa lähellä valtakunnan rajaa ja sen paikan vierellä, missä

poikamme maailmansodan aikana olivat suorittaneet mainehikkaan teon” (KP, luku 10). Poikien partioryhmä Haukat vaeltaa Kilpisjärveltä Petsamoon. Hänninen kuvaa matkan kartografisesta näkökulmasta, lintuperspektiivistä käsin ja Suomen valtion rajoja tarkasti piirtäen (KP, luku 30). Hänninen ei kuvauksessaan sivuuta sitä, että Petsamon alueesta on historiassa kiistelty ja että sille on luonteenomaista kansainvälisyys, ylijärjestyminen ja useiden kansallisuuksien läsnäolo. Kuten Elina Arminen (2020) on huomauttanut, poikien reitti kuitenkin seuraa Suomen pohjoista rajaa ja vahvistaa käsitystä siitä. Hännisen seikkailuromaani piirtää siis Suomen valtakunnan topografiset rajat: nämä tarunhoitoiset ja kosmopoliittiset alueet kuuluvat nyt Suomelle.

Myös Karhumäen teos *Tunturille* piirtää Pohjois-Suomen rajoja, mutta teoksen ote on rennompi ja kepeämpi. Mieleen tulee enemmän matkailumainos: menomatalla nautitaan VR:n junan mukavuuksista ja katsellaan maisemaa junan ikkunasta, paluumatkalla lennetään lentokoneella ja ihastellaan Suomen maisemaa ylhäältä päin. Teoksessa pojat Esko ja Topi matkustavat hiihtolomalle tuntureille, ja katselevat junan ikkunasta pohjoista maisemaa:

Seuraava kymmenen virran mahtitekijöistä ei ollut nimeltänsä pitkän pitkä, vain Ii, iso I ja pikku i. Mutta sen sijaan oli sekä mittaa että leveyttä niin joella kuin sen ylitse johtavalla rautatiesillallakin. Jälkimmäisen matkamiehien näkivät, edellisen mittavuudesta he olivat saaneet päteviä tietoja jo ”Juho Vesasta” lukiessaan. Mutta Vesainen ei ollut maininnut mitään ison Iin leveydestä. Se oli kuin pitkä, komea järvi. (*Tunturille*, luku 6.)

Tutkimamme Lappi-kirjallisuuden maisema ja kartta rakentuvat siis intertekstuaalisesti: esimerkiksi *Juho Vesainen* toimi vielä 1940-luvulla matkaoppaana Lappiin. Yli neljänkymmenen vuoden ajanjakson aikana julkaistut teokset käsittelevät samoja alueita, maantieteellisiä maamerkkejä ja historiallisia henkilöitä.

Lopuksi: Suomen karttaa piirtämässä

Kun tarkastellaan artikkelimme teoksia yhdessä, niiden kartat peittävät suuren osan Suomea. Ensin matkataan länsirannikolta Varsinais-Suomeen (nuijasota, Flemingin aika), sitten Itä-Suomeen (karelianismi kirjallisuudessa) ja saavutaan lopulta Pohjois-Suomeen (Lappi-kirjallisuus). Samalla kuljetaan ajallisesti 1800-luvun lopun kirjallisuudesta aina 1940-luvulle ja katetaan näin koko aineistomme käsittämä ajanjakso. Alueelliset erot ovat selkeitä. Länsi-Suomi esitetään rajoiltaan vakiintuneena ja se määrittyy myös suhteessa ulkomaihin. Rajantakainen Karjala kuvataan taas Suomeen kulttuurisesti kuuluvana, mutta myös muistumana suomalaisuuden menneisyydestä. Lappi näyttäytyy kulttuurin ulkopuolisena erämaana, joka tulee valloittaa osaksi Suomea.

Aineistossamme Länsi-Suomi on kuvattu ennen kaikkea linnoista ja valtaapitävien näkökulmasta käsin, eikä ”tavallisten” suomalaisten näkökulma juuri pääse esille. Suomen rajat muodostuvat yläluokan valtiollispoliittisen toiminnan, kuten sotien ja neuvotteluiden, tuloksena. Talonpojat, kasvoton massa, kapinoivat jossain kauempana; kun sotaa on kuvattu lähempää, se on kuvattu aatelisen henkilön näkökulmasta. Läntinen Suomi näyttäytyy teoksissa modernina ja eriytyneenä yhteiskuntana, jossa kullakin yhteiskuntaluokalla on oma lokeronsa. Karjalaan ja Pohjois-Suomeen tutkimissamme teoksissa sen sijaan jalkaudutaan vaeltamaan ja pyrkimään kohti jotakin alkuperäistä.

Itä-Suomessa karjalaisuuden suhde suomalaisuuteen on aineistossa kaksijakoinen. Niin sanottuja sukulaishimoja yhdistävät historialliset, kielelliset ja kulttuuriset siteet sekä toisaalta luonto, maantiede ja geologia. Silti karjalaiset toisetutetaan eksoottiseksi ja mystiseksi kansaksi. Matka rajan yli Karjalaan on kuin siirtymä esimoderniin maailmaan ja samalla suomalaisuuden esihistoriaan. Teoksissa historiallinen heimoyhteys perustelee Suomen kulttuuristen ja luonnollisten rajojen ulottamista rajan taakse Karjalaan, mutta karjalaisten oletettu kehittymättömyys tekee heidät alisteisiksi suomalaisuudelle.

Lappi taas esiintyy tutkimissamme teoksissa rajaseutuna, lähinnä asumattomana erämaana. Saamelaisten olemassaolo alueella saa osakseen vain satunnaisia mainintoja, eikä heidän oikeuttaan omiin maihinsa tuoda esiin. Lapissa pätee vahvemman oikeus eikä sen, jolle maat alun perin kuuluivat. Kuvauksissa on esillä myös taikuuus ja shamanismi, mutta ennen kaikkea luonnon suuruus ja voima, joka haastaa ihmisen. Kuvaus saa myös selkeästi nationalistisia sävyjä: Lapissa kuljetaan suurten taistelijoiden jalanjäljillä ja ihaillaan siniristilippua. Petsamon alue nousee yllättäen kirjallisuudessa esiin jo ennen alueen siirtymistä Suomen hallintaan. Myös kartat näyttävät sotilaallisen vallankäytön välineinä, sillä uusien alueiden valloittaminen edellyttää niiden kartoittamista.

Aineistossa nousevat esiin bahtinilaisista kronotoopeista linna, salonki, idylli ja erämaa. Nämä ovat hyvin erityyppisiä kronotooppeja, sillä linnat ja salongit ovat rajattuja tiloja, joilla on tarkka rakentamisaika ja historia; ne ovat rangaistus-, puolustus- ja strategiapaikkoja, joista käsin aluetta otetaan haltuun. Nämä kronotoopit ovat vahvasti yhteyksissä poliittisiin instituutioihin. Idylli on ajaton ja pysähtynyt paikka, joka kuitenkin sisältää kulttuurin elementtejä: kansankulttuuria ja perinteitä. Erämaa taas on vaille kulttuuria, se on luonnontilaa, joka on usein kuvattu (virheellisesti) asumattomana ja jossa ihminen käy taistelua luontoa vastaan. Erämaa pyritään konkreettisesti linnoittamaan, kolonisoimaan ja rajaamaan, kun taas idyllin suhteen kolonisointi tapahtuu henkiselällä ja ideoiden tasolla.

Tutkimuksemme näyttää myös historiallisen romaanin yhteyden maantieteelliseen tilaan. Moretti (1998, 33–47) on tuonut tämän esille analyysissään Skotlannin rakentumisesta Walter Scottin *Waverley*-romaanissa (1814). Monissa teoksissa näkyy selvästi pyrkimys rakentaa kuvaa maantieteestä kaunokirjallisuuden keinoin, ja kerronnan tasot kuljettavat lukijaa niin (kuvitteellisessa)

keskiajan kuin kirjoitusajankohdan Suomessa. *Anna Flemingissä* maisemaa kuvataan liikkuen hevosella ja reellä, mutta *Tunturille* -teoksessa kuljetaan jo VR:n junan matkassa ja lentokoneella halki Suomen.

Tutkimamme teokset rakentavat myös osaltaan suurmieshistoriaa, sillä Suomen rajaajina ja määrittäjinä esiin nousevat niin Klaus Fleming, Simo Hurta kuin Juho/Pekka Vesainenkin. Näissä hahmoissa on paljon yhtäläisyyksiä. Heidät on kaikki esitetty armottomina veronkerääjinä ja Hurtan ja Flemingin tapauksessa myös talonpoikien vastustajina. Jokainen heistä liittyy myös Suomen historian dramaattiseen murrosaikaan (suureen Pohjan sotaan, pitkään vihaan ja nuijasotaan).

Aiempia kattavia tutkimuksia siitä, millaista maantiedettä suomalainen kirjallisuus rakentaa, ei ole tiedossamme, joten artikkelimme tuottaa tältä osin uutta tutkimustietoa. Kaikki artikkelissamme lähiluettu aineisto on koottu nimentunnistukseen perustuvaa tietokantaamme käyttämällä. Tämä on mahdollistanut kaanonin ulkopuolelle jääneiden ja nykyään varsin tuntemattomien teosten löytämisen ja tunnetuimpien teosten yhdistämisen vähemmän tunnettuihin yhteisten maantieteellisten alueiden kautta. Näin olemme voineet tietokantamme ja sen 840 teoksen avulla piirtää ainutlaatuisen kartan Suomen kirjallisesta maantieteestä. Kaunokirjallisuuden voi nähdä rakentaneen kuvaa maantieteellisesti yhtenäisestä Suomesta ja määrittäneen suomalaisille kuuluvia alueita suhteessa ruotsalaisiin ja venäläisiin sekä myös karjalaisiin ja saamelaisiin. Suomen ja suomalaisuuden rajautuminen Ruotsiin, Karjalaan ja saamelaisiin on ollut riippuvainen kulttuurisesta ja historiallisesta asiayhteydestä ja siten myös epätäsmällistä ja kontekstisidonnaista. Tutkimamme kaunokirjalliset teokset pyrkivät kuitenkin usein esittämään rajat historiallisesti perusteltuna, selväpiirteisinä ja luonnollisina, vaikka eivät aina siinä onnistukaan.

Viitteet

1 Koska tutkimusaineistona on 840 teosta, emme listaa yksittäisiä teoksia lähdeluettelossa. Aineisto on koottu Projekt Lönnrotin sekä Project Gutenbergin digitoimista teoksista (teosten valintaperiaatteesta Kiiskinen ym. 2023). Yksittäisten teosten julkaisutiedot sekä nimentunnistuksen avulla prosessoidut kokotekstit löytyvät julkaistusta aineistokokoelmasta. Sähköisissä teoksissa ei ole sivunumeroita, joten lainaukset on annettu luvun tarkkuudella.

Kuinka edustava otos 840 teosta sitten on suhteessa kaikkeen julkaistuun

kirjallisuuteen? Tutkimusjaksolla julkaistun kaunokirjallisuuden kokonaismäärää on vaikea arvioida täsmällisesti, mutta Suomen kansallisbibliografia Fennica listaa aikavälillä 1870–1944 yhteensä noin 14 000 suomenkielistä tietuetta, jonka päägenre on ”kaunokirjallisuus”. Tässä luvussa on toki mukana tuplakappaleita, käännöskirjallisuutta ja teoksia, jotka ovat lajityypin kannalta rajatapauksia. Todellinen populaatio on siis pienempi mutta toisaalta Fennicasta voi myös puuttua joitakin teoksia. 95 prosentin luottamustasolla laskettuna 840

näytteen otos tästä populaatiosta tuottaa virhemarginaaliksi 3,28 prosenttia, jota voi pitää hyvänä.

2 Tutkimuksemme metodista ja tuloksien tarkkuudesta ks. tarkemmin Kiiskinen ym. 2023.

3 Kartta perustuu teoksiin *Anna Fleming, Antonio Bröijer, Muuan suomalainen soturi Kristiina kuningattaren aikana*, ”Juhana Herttuan hovissa” ja *Jutelmia läheltä ja kaukaa*.

4 Kartta perustuu teoksiin *Risti ja noitarumpu; Juho Vesainen; Margareeta; Kolme*

partiopoikaa Lapin erämaissa; Kiveliön karkurit; Jäämeren sankari; Tunturille; Tuska. Kuvaus raukoilta rajoilta; Varavallesmannina; Uuteen elämään; Kruununtorppari: kuvaus Kiveliöstä; Ollin-Mikko, Aapon-Ulla ja Ullan-Eino, kertomus kylän takalistolta; Toisen oma; Noidan kirot; Airiselän tukinajossa: kuvaus Lapin rajoilta; Irja; Kaukainen onni; Suomen samoilijat I-III; Panu; Hyljätty kylä; Poro-kirja; Historiallisia kertomuksia; Kiveliön kuningas; Pappiparka; Aslak-Hetta; Ylämaan kultaa; Satu-Ruijan maa; Musta härkä ja Koskenlaskijan morsian.

Lähteet

- Amelina, Anna, Thomas Faist, Nina Glick-Schiller & Devrimsel D. Nergiz 2012. Methodological Predicaments of Cross-Border Studies. Teoksessa *Beyond Methodological Nationalism. Research Methodologies for Cross-Border Studies*. Toim. Anna Amelina, Thomas Faist, Nina Glick-Schiller & Devrimsel D. Nergiz, New York & London: Routledge, 1–22. DOI: 10.4324/9780203121597.
- Arminen, Elina 2020. Seikkailu Jäämerellä: Kaarlo Hännisen *Jäämeren sankari* ja suomalainen kolonialismi. *Historiallinen Aikakauskirja* 118(4), 481–493.
- Bahtin, Mihail 1979. *Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia*. Moskova: Progress.
- Bushell, Sally, James Butler, Duncan Hay, Rebecca Hutcheon & Alex Butterworth 2021. Chronotopic Cartography: Mapping Literary Time-Space. *Journal of Victorian Culture* 26(2), 310–325. DOI: 10.1093/jvcult/vcab004.
- Cooper, David & Ian Gregory 2011. Mapping the English Lake District: A Literary GIS. *Transactions of the Institute of British Geographers* 36(1), 89–108. DOI: 10.1111/j.1475-5661.2010.00405.x.
- Cordell, Ryan 2013. “Taken Possession of”: The Reprinting and Reauthorship of Hawthorne’s “Celestial Railroad” in the Antebellum Religious Press. *Digital Humanities Quarterly* 7(1). <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/7/1/000144/000144.html>
- Enbuske, Matti 2008. *Vanhan Lapin valtamailla. Asutus ja maankäyttö historiallisen Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fleishman, Avrom 1971. *The English Historical Novel. Walter Scott to Virginia Woolf*. Baltimore and London: John Hopkins Press. DOI: 10.56021/9780801811883.
- Haapoja-Mäkelä, Heidi 2019. Näkymiä suomalaisen muinaisuuteen: Aineeton kulttuuriperintö, kalevalaisuus, paikka ja maisema. *Terra* 131(2), 97–112.
- Hatavara, Mari 2002. History, the Historical Novel and Nation. The First Finnish Historical Novels as National Narrative. *Neophilologus* 86(1), 1–15. DOI: 10.1023/A:1012916401385.
- Hayles, N. Katherine 2012. *How We Think: Digital Media and Contemporary Technogenesis*. Chicago: The University of Chicago Press. DOI: 10.7208/chicago/9780226321370.001.0001.
- Huttula, Juha 2019. ”Ja minähän olen itse Simo Hurtta”. *Eino Leinon Simon Affleckia käsittelevän tuotannon historiakuva, sen rakentuminen ja tausta 1900-luvun alun Suomessa*. Historian pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- Kanerva, Jenna, Filip Ginter & Tapio Salakoski 2021. Universal Lemmatizer: A Sequence to Sequence Model for Lemmatizing Universal Dependencies Treebanks 2021. *Natural Language Engineering* 27(5), 545–574. DOI: 10.1017/S1351324920000224.

- Karkama, Pertti 1999. 1840-luku suomalaisen nykykulttuurin kohtuna. Teoksessa *Kaksi tietä nykyisyyteen. Tutkimuksia kirjallisuuden, kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden suhteista Suomessa ja Virossa*. Toim. Tero Koistinen, Piret Kruuspere, Erkki Sevänen & Risto Turunen, Helsinki: SKS, 84–105.
- Katajala, Kimmo 2002. *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800)*. Helsinki: SKS.
- Kiiskinen, Harri & Asko Nivala 2023. *Atlas of Finnish Literature Project Dataset (v1.0.0)*. Zenodo. DOI: 10.5281/zenodo.8365866.
- Kiiskinen, Harri, Asko Nivala, Juhana Saarelainen & Jasmine Westerlund 2023. Extracting Geographical References from Finnish Literature. Fully Automated Processing of Plain-Text Corpora. *Journal of Computational Literary Studies* 2(1). DOI: 10.48694/jcls.3584.
- Klinge, Matti 1982. *Kaksi Suomea*. Helsinki: Otava.
- Lehtola, Veli-Pekka 1997. *Rajamaan identiteetti – Lappilaisuuden rakentuminen 1920- ja 1930-luvun kirjallisuudessa*. Helsinki: SKS.
- Lovejoy, Arthur & George Boas 1997 (1935). *Primitivism and Related Ideas in Antiquity*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press. DOI: 10.56021/9780801856112.
- Luoma, Jouni, Miika Oinonen, Maria Pyykönen, Veronika Laippala & Sampo Pyysalo 2020. A Broad-coverage Corpus for Finnish Named Entity Recognition. Teoksessa *Proceedings of the 12th Language Resources and Evaluation Conference (LREC'2020)*. Toim. Nicoletta Calzolari ym., European Language Resources Association, 4615–4624.
- Moretti, Franco 1998. *Atlas of the European Novel, 1800–1900. (Atlante del romanzo europeo, 1800–1900, 1997.)* London: Verso.
- Nivala, Asko, Ville Hietamäki, Harri Kiiskinen, Juhana Saarelainen & Jasmine Westerlund (toim.) 2024. *Suomalaisen kirjallisuuden atlas 1870–1940*. <https://atlas-data.utu.fi/>. (15.5.2024).
- Nivala, Asko & Jasmine Westerlund 2024. Suomenkielisten taiteilijaromaanien tilallisuus 1884–1939. *Historiallinen Aikakauskirja* 122(1), 4–21.
- Piatti, Barbara 2009. *Die Geographie der Literatur: Schauplätze, Handlungsräume, Raumphantasien*. Göttingen: Wallstein.
- Piatti, Barbara 2017. Literary Cartography: Mapping as Method. Teoksessa *Literature and Cartography: Theories, Histories, Genres*. Toim. Anders Engberg-Pedersen, Cambridge, MA: MIT Press, 45–72. DOI: 10.7551/mitpress/11177.003.0006.
- Piela, Ulla 2023. *Toiveiden maa. Ylioppilaiden matkakertomuksia autonomian ajalta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. DOI: 0.21435/tl.282.
- Pikkanen, Ilona 2018. The Emergence of a Story Space. The Image of the Club War (1596–1597) in Swedish and Finnish Historiography, 1620–1860. *Scandinavian Journal of History* 43(4), 515–538, DOI: 10.1080/03468755.2018.1480571.
- Ridanpää, Juha 2005. *Kuvitteellinen Pohjoinen. Maantiede, kirjallisuus ja postkolonialinen kritiikki*. Väitöskirja. Oulu: Oulun yliopisto.
- Saarelainen, Juhana 2016. The *Kalevala* and the Cartography of Poetry and Knowledge. Teoksessa *Travelling Notions of Culture in Early Nineteenth-Century Europe*. Toim. Hannu Salmi, Asko Nivala & Jukka Sarjala, New York: Routledge, 113–132. DOI: 10.4324/9781315650500-ch-6.
- Saint-Armour, Paul 2019. The Medial Humanities: Toward a Manifesto for Meso-Analysis. *Modernism/modernity* 3(4). DOI: 10.26597/mod.0092.
- Saunier, Pierre-Yves 2013. *Transnational History. Theory and History*. London: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1007/978-1-137-35175-3.
- Sihvo, Hannes 2003. *Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virrankoski, Pentti 2007. Vesainen, Pekka (1500-luku). *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Helsinki: SKS. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-000435>. (15.5.2024).
- Yrjö-Koskinen, Yrjö-Sakari 1857/1929. *Nuijasota sen syyt ja seuraukset*. Helsinki: Otava.